

Radmila ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ

Heinrich Coudenhove-Kalergi a Mitsuko Aoyama: cesty, prostor a čas na přelomu 19. a 20. století¹

Abstract: *The article explores travels and the ways of travelling of count Heinrich Coudenhove-Kalergi, father of the founder of pan-European movement Richard Coudenhove-Kalergi, and his wife Mitsuko Aoyama, focusing not only on their travel from Japan to Europe in 1896 but also on the necessity of their further travels in Europe, planned carefully by Heinrich, with the aim to educate Mitsuko.*

Keywords: *19th century – Coudenhove-Kalergi – Mitsuko Aoyama – travelling – aristocracy – time – gender*

Přestože je úpadek aristokracie, spojený s vzestupem měšťanstva a rozmachem občanské společnosti založené na jiných principech než na privilegii zrodu, tradičním a již překonaným historickým klišé, zůstávají různé způsoby koexistence starých a nových elit v 19. století nadále jen částečně probádanou otázkou.²

Jedním z témat, které dosud nebyly dostatečně reflektovány, jsou právě cesty a cestování, jakožto místo možného střetu starých a nově nastupujících elit. Stejně jako cestování přestává být v 19. století výsadou jedné společenské vrstvy a znakem společenské prestiže, tak i aristokratické cestování mohlo v době na konci 19. století doznat jistých změn. Hledala aristokracie ve svých cestách potvrzení své výlučnosti? Či svými cestami, jejich

1 Tato studie vznikla v rámci řešení grantového projektu GA ČR č. 404/09/0970, s názvem *Konstrukce mužské identity v ego-dokumentech od 16. do poloviny 20. století*.

2 Za přelomovou práci, popírající negativní vnímání šlechty jakožto sociální kategorie lpějící na svých prerogativách a feudalismu, je možno považovat monografii Guy CHAUSSINAND-NOGARETA, *La noblesse au XVIIIe siècle. De la Féodalité aux Lumières*, Paris 1976. V opozici vůči koncepcím marxistických historiků G. Chaussinand-Nogaret tehdy jako jeden z prvních upozornil na kompozitní charakter předrevolučních francouzských elit a naznačil jejich vzájemnou fúzi. Tato teze o vzájemném ovlivňování jak aristokratických, tak buržoazních elit byla podpořena především provokativní monografií Arno MAYERA, *The Persistence of the Old Regime in Europe*, London 1981, po jejímž vydání následovaly další studie, zdůrazňující distinktivní způsob života a specifickou kulturu aristokracie, jež se udržela ještě dlouhou dobu po zrušení většiny šlechtických privilegií v 19. a 20. století. Uvedme např. David HIGGS, *Nobles in Nineteenth-Century France. The Practice of Inegalitarianism*, Baltimore 1987; Jürgen KOCKA (Hg.), *Bürgertum im 19. Jahrhundert. Deutschland im europäischen Vergleich*, München 1988; Dominic LIEVEN, *The Aristocracy in Europe, 1815–1914*, London 1992; Claude-Isabelle BRELOT, *La Noblesse réinventée. Nobles de Franche-Comté de 1814 à 1870*, Paris 1992; David CANNADINE, *Aspects of Aristocracy. Grandeur and Decline in Modern Britain*, New Haven – London 1994; Elisabeth FEHRENBACH – Elisabeth MÜLLER-LUCKNER (Hg.), *Adel und Bürgertum in Deutschland 1770–1848*, München 1994; Suzanne FIETTE, *La noblesse française des Lumières à la Belle Époque. Psychologie d'une adaptation*, Paris 1997.

zaměřením a obsahem, reagovala na společenské proměny? Reflektovala svou „ztrátu výjimečnosti“?

Dosavadní studie poukazují na to, že aristokracie v době habsburské monarchie pokračovala v životním stylu svých předků, k němuž neodmyslitelně patřily cesty a cestování. Aristokracie s jistou pravidelností nadále sezónně přejížděla mezi svými venkovskými statky a paláci v Praze či ve Vídni, léto trávila na venkově, zimní společenskou sezónu ve svých palácích, přičemž podzimní lovecká sezóna pobyt na venkově ukončovala.³

Tyto běžné cesty byly pak stejně jako u jejich předků doplňovány delšími pobyty mimo vlastní panství či za hranici monarchie. Jednalo se jak o cesty spojené s vojenskou a diplomatickou kariérou, tak o cesty poznávací, v jistém smyslu navazující na cesty kavalírské. Častým cílem aristokratických cest byly lázně, ve druhé polovině 19. století patřily k oblíbeným Mariánské a Františkovy Lázně, Teplice či Baden-Baden a Ischl. Jezdilo se také k moři, a to v zimních i letních měsících.

Zatímco cesty mužů byly mnohdy spojeny s vojenskou a diplomatickou kariérou, při kterých je jejich ženy často doprovázely, samotné ženy, zdá se, podnikaly méně poznávacích cest, zato hojně navštěvovaly své příbuzné a známé či, ovšem v závislosti na zdravotním stavu a finančních možnostech, jezdily do lázní. Otázka cestování a rozdílných možností mužů a žen nebyla dosud dostatečně prozkoumána, jak však naznačují např. cesty kněžny Vilemíny ze Schwarzenbergu (1833–1910) nebo Josefíny (1862–1888) a Leopoldiny Serényiové (1872–1917), ženy nemusely nutně akceptovat svou pasivnější roli s radostí.

Tak kněžna Vilemína ze Schwarzenbergu, manželka Karla III. ze Schwarzenbergu, začala cestovat až po narození svého posledního dítěte v roce 1869, přičemž jedinou výjimku představovala pravděpodobně jen cesta do Drážďan v roce 1865.⁴ Ač v pozdějších letech pobývala téměř výhradně jen na venkovském sídle Orlíku, je z její korespondence zřejmé, že cesty za poznáním ji těšily, ať už se jednalo o návštěvu papeže, cestu k moři či do Paříže.

Další příklad, poukazující na dosud opomíjený genderový aspekt cestování v 19. století, představují manželky Oty Serényiho. Ani tyto šlechtičny příliš necestovaly. První Otova manželka Josefína roz. Berchtoldová kvůli svému podlomenému zdraví podnika-

3 Srov. např. Hannes STEKL, *Österreichs Aristokratie im Vormärz. Herrschaftsstil und Lebensformen der Fürstenhäuser Liechtenstein und Schwarzenberg*, Wien 1973; Hannes STEKL – Marija WAKOUNIG, *Windisch-graetz. Ein Fürstenhaus im 19. und 20. Jahrhundert*, Wien – Köln – Weimar 1992; Zdeněk BEZECNÝ, *Příliš uzavřená společnost*, České Budějovice 2005.

4 Např. o této cestě si kněžna Vilemína poznamenala: „Tyto dny chci navštívit ještě galerii a ten nejkrásnější skleník, na což se velmi těším.“ Citováno in: Klára MYŠKOVÁ, *Kněžna Vilemína ze Schwarzenbergu. Obraz šlechtičny ve druhé polovině 19. století*, diplomová práce HŮ Jihočeské univerzity, České Budějovice 2001, s. 72.

la především cesty ozdravné, jeho druhá manželka Leopoldina roz. Harrachová si byla v tomto směru vědoma omezení, dané mateřstvím: např. V dopise otci roku 1916 si povzdechla: „Můžeš si myslet, jak žalostně mi bylo v St. Peter, protože jsem nemohla do Abbazie, neboť mateřská povinnost volala.“⁵

Mitsuko Aoyama (1874–1941), dcera bohatého obchodníka s olejem a uměním v Tokiu, byla vychovávána v tradičním duchu. Rodiče ji vštěpovali myšlenky buddhismu a morálku Konfucia, vzpomíná její druhorozený syn Richard, učila se, jak být neustále pokorná, trpělivá, přívětivá, jak skrývat své pocity. Znova a znovu, pokračuje Richard, jí bylo vštěpováno, že žena je zrozena k poslušnosti, a to nejprve vůči otci, později manželovi a nakonec vůči nejstaršímu synovi.⁶

K tématu cestování by tak Mitsuko, stejně jako většina japonských žen její doby, patrně neměla co nabídnout, kdyby do obchodu jejího otce často nejezdil mladý rakouský diplomat Heinrich Coudenhove-Kalergi (1859–1906) a kdyby jeho kůň jednoho dne neuklouzl a Heinricha v blízkosti obchodu neshodil. Mitsuko mu hbitě přispěchala na pomoc, alespoň tak se traduje, a mladý hrabě vzplanul láskou. Brzy zaměstnal Mitsuko na velvyslancectví a v roce 1892 se s ní oženil.

Na přelomu 19. a 20. století vrcholila doba, kdy se Japonsko začalo otevírat světu a starý systém uvolňoval prostor nově se rodící světové mocnosti. Usazovali se v něm cizinci a Japonci zase nebývale rychle a ochotně přejímali evropské zvyky a způsoby chování.⁷

5 Citováno in: Kateřina KOŘÍNKOVÁ, *Serényiové. Šlechtická rodina v druhé polovině 19. století v zrcadle rodinné korespondence*, seminární práce Katedry historie FF UP, Olomouc 2003, s. 14 a 19. Právě poznámka Leopoldiny Serényiové upozorňuje na nedostatečnou prozkoumanost emancipačních snah aristokratických žen na přelomu 19. a 20. století. Zatímco ve většině pokrokové smýšlejících měšťanských rodinách dívky, které dostaly přiměřené vzdělání, neměly stále na výběr, na rozdíl od chlapců, ohledně jejich budoucího směru života, tj. manželství představovalo ekonomickou nutnost a jedinou alternativu, na což tyto ženy reagovaly vzrůstajícím odporem, aristokratické dívky jsou povětšinou představovány jako ideologii domácího krbu neodporující. Otázkou ovšem je, nakolik aristokratické dívky a mladé ženy přelomu 19. a 20. století tyto role vzorné hospodyně a obětující se manželky přijímaly jako nevyhnutelné. Dokazují to např. vzpomínky Heleny Čapkové, jejíž vzdělání, na rozdíl od vzdělání jejích bratrů, bylo chápáno jako zbytečný přepych. Podrobněji např. Marcin FILIPOWICZ – Alena ZACHOVÁ, *Rod v memoárech. Případ Hradec Králové*, Červený Kostelec 2009, s. 128.

6 Mitsuko COUDENHOVE-KALERGI, *Paměti hraběnky Micuko Coudenhove-Kalergi*, Domažlice 2006, s. 9. Úryvky ze vzpomínek Richarda Coudenhove-Kalergiho, jednoho ze zakladatelů Panevropské unie a jejího prvního prezidenta, tvoří úvod k přepsaným a z němčiny přeloženým pamětím Mitsuko, které jsou v originále uloženy ve Státním oblastním archivu Plzeň (dále jen SOA Plzeň), Rodinný archiv (dále jen RA) Coudenhove. Nutno však podotknout, že konfucianismus se v tehdejší Japonsku netěšil obecné oblibě a od osmdesátých let, kdy vláda přijala politiku náboženské tolerance, se třemi hlavními náboženstvími Japonska staly vedle buddhismu tradiční japonský šintoismus a také křesťanství. Srov. Edwin O. REISCHAUER – Albert M. CRAIG, *Dějiny Japonska*, Praha 2000, s. 160–161.

7 Jeden z prvních českých cestovatelů v Japonsku, Josef Kořenský, např. vzpomíná, jak ho při návštěvě „typicky“ japonské domácnosti urážela petrolejová lampa, kterou se chtěli hostitelé před Evropany pochlubit. Josef KOŘENSKÝ, *Cesty po světě. Žaponsko*, Praha 1899.

Sňatek Japonky s cizincem byl však dosud nezvyklou záležitostí.⁸ V případě Heinricha byla situace komplikovanější v tom, že se jednalo o příslušníka starobylého šlechtického rodu, jehož kořeny sahaly do 13. století.⁹ Mladý pár tak, vypráví dále syn Richard, musel přesvědčit rodiče Mitsuko, stejně jako musel sňatek odsouhlasit císař a katolická církev.¹⁰ Mitsuko byla jednou z mála Japonek, které se provdaly za cizince, Heinrich se stal prvním rakousko-uherským diplomatem, který si vzal Japonku.¹¹

Po nezbytné audienci u císařského dvora, při které císařovna zdůraznila Mitsuko lásku a povinnost k vlasti, odjela Mitsuko v lednu 1896 se svým manželem a dvěma dětmi, které se mezitím narodily, Hansem (1893–1965) a Richardem (1894–1972), do Evropy.¹²

Mladý pár však nesměřoval do Čech, kde měl Heinrich statky, přímo, tj. lodí, což byla nejrychlejší možnost. Zatímco do Poběžovic (tehdejší Ronsperg) byly poslány obě děti spolu s kojnými a Heinrichovým věrným arménským komorníkem Babikem,¹³ Heinrich s Mitsuko se rozhodli využít Heinrichovy půlroční dovolené a prodloužit si cestu po pev-

-
- 8 Počet mezinárodních sňatků uzavíraných v době Meidži postupně narůstal. Ze čtyř sňatků uzavřených v roce 1873, kdy byly sňatky Japonců s cizinci právně legalizovány, stoupl jejich počet až k sedmácti v roce 1897. Celkem bylo za tuto dobu uzavřeno 230 mezinárodních sňatků. Citováno in: Kristýna VRBASOVÁ, *Micuko Coudenhove-Kalergi: Japonka v české společnosti konce 19. a počátku 20. století*, seminární práce Katedry historie FF UP, Olomouc 2001, s. 12. Statistické zpracování mezinárodních sňatků uzavřených v Japonsku v letech 1873–1897 možno najít na <http://members.jcom.home.ne.jp/yosha/yr/nationality/Naturalization_1873.html> [cit. 2012-10-09].
- 9 Heinrich pocházel ze starého brabantského rodu Coudenhovů, pozdějších říšských hrabat, jež se v Čechách usadili v roce 1834. Heinrichovým otcem byl Franz Karl Coudenhove (1825–1893), majitel statku Poběžovice (Ronsperg) v západních Čechách, statku Zamuto v uherských Karpatech a Ottensheimu v Horním Rakousku, matkou Marie Kalergi (1840–1877), dcera Johanna Kalergiho a Marie Nesselrode-Ereshoven, taktéž adoptivní dcera ruského kancléře Nesselrodeho. Bratr Franze Karla, Karl Maria, sňatkem s Leopoldinou Honrichs zu Wolfswarffen v roce 1851 umožnil vznik linie Coudenhove-Honrichs, která následně sídlila na moravském Kunštátě. Syn Karla Marii, Franz Joseph Coudenhove-Honrichs, se v roce 1889 oženil s Thelou Coudenhove, sestrou Heinricha, tedy svou sestřenicí.
- 10 Před svatbou byla Mitsuko pokřtěna v katolickém kostele jménem Marie Theckla (podle Heinrichovy sestry), v Čechách ji však příbuzenstvo oslovovalo nejčastěji jako Mícu, což souviselo s domácím oslovováním Marie – Mizzi. Teprve v roce 1895 získali manželé oficiální povolení od tokijského guvernéra, což bylo nezbytné proto, aby mohla být svatba zanesena do rodinného registru a splněny tak formality vyžadované japonskou stranou. K. VRBASOVÁ, *Micuko Coudenhove-Kalergi*, s. 13.
- 11 O postavu Mitsuko a materiály uložené v Rodinném archivu Coudenhove projeví v posledních desetiletích 20. století zájem nejdříve japonští badatelé, vzniklo o ní několik knih a studií, také její paměti byly přeloženy nejdříve do japonštiny. Srov. Masumi SCHMIDT-MURAKI (ed.), *Kúdenhófu Micuko no šuki*, Tokio 1998. O popularitě Mitsuko v Japonsku svědčí fakt, že se stala hrdinkou několika filmů a telenovel.
- 12 Důvodem odjezdu mladé rodiny z Japonska byl mimo tlak silného patriotismu, ve kterém se Mitsuko patrně necítila moc dobře (podle nařízení z roku 1873 souvisela se sňatkem s cizincem ztráta japonské národnosti, předpokládalo se nabytí národnosti manželovy), také nutnost obnovit správu celého poběžovického panství, po smrti Heinrichova otce v roce 1893 upadajícího.
- 13 Vzpomínky syna Richarda in: M. COUDENHOVE-KALERGI, *Paměti hraběnky*.

nině s tím, že navštíví místa jako Hongkong, Singapur, Indii, Arábii, Egypt, Středozevní moře a Itálii včetně návštěvy papeže.

Jestliže cestování aristokracie v druhé polovině 19. století navazuje na cestování jejich předků, nutno zdůraznit tři nové typy cest: jednak jde o cesty objevitelské, pokračující v tradici cest osvícenské aristokracie, toužící po poznání vzdálených krajin, jednak pak o lovecké výpravy, tedy typ šlechtického cestování spojený s tradiční zábavou šlechty, směřující však tentokrát mimo Evropu, a konečně jsou cesty aristokracie spojeny nově se službou důstojníků v koloniálních armádách evropských mocností.¹⁴

V 19. století tak můžeme jmenovat jak četné aristokraty-přírodovědce, provádějící výzkum v Jižní Americe, Africe či na Dálném Východě, tak šlechtice, mířící na safari do Afriky nebo jinam. Právě tento typ cest si získal u středoevropské šlechty značnou oblibu, jak dosvědčují i vzpomínky Mitsuko. Např. švagr Mitsuko, Richard, Heinrichův mladší bratr, byl „*dvakrát na lovecké výpravě v Africe, jednou s hrabětem Blücherem, pozdějším knížetem, podruhé s hrabětem Hoyosem*“.¹⁵ V obou případech se „*vrátil s bohatou kořistí: ulovil slony, mnoho lvů etc.*“.¹⁶

Podobně jako jiní aristokraté holdoval lovu i Heinrich – na rozdíl od nich měl však výhodu svých diplomatických působišť, jejichž exotická umístění této vášni přímo nahrávala. V Jižní Americe tak „*skolil několik velkých jaguárů a dalších zvířat*“,¹⁷ v Indii se zúčastnil velkolepého lovu tygrů, v létě 1895 se chystal na výpravu na lov medvědů na ostrově Hokkaido a v tomtéž roce, po ukončení japonsko-čínské války, kdy Heinrich dostal dvouměsíční dovolenou, naplánoval loveckou výpravu do Koreje. „*Můj muž*“, bude později vzpomínat Mitsuko, „*cestou střílel sokoly, čápy a všechny možné ptáky, na které narazil*“.¹⁸

Zůstaneme-li u tohoto nového typu aristokratického cestování, nutno zdůraznit, že tyto cesty se týkaly mužů. Zatím není dostatečně prozkoumáno, zda a nakolik byly ženy z těchto objevitelských cest vyloučeny, vzpomínky Mitsuko však naznačují, že ženám nebyly

14 Tak např. v roce 1817–1820 se konala rakousko-bavorská expedice do Jižní Ameriky u příležitosti sňatku rakouské arcivévodkyně Leopoldiny s brazilským korunním princem Donem Pedrem I., které se účastnila řada rakouských šlechticů. Přírodovědnou cestu do severní Afriky podnikl korunní princ Rudolf, zajímající se o exotickou ornitologii, a František Ferdinand d'Este organizoval výpravu do Asie. Za vědecké zásluhy bylo v 19. století povyšováno do šlechtického stavu. Bojů v řadách koloniálních armád se zúčastnil např. Adam Henri Wratislaw: jako důstojník britské koloniální armády potlačoval největší indické povstání v letech 1857–1858 či možno vzpomenout hraběte Václava Vojtěcha Sternberga, který bojoval v búrské válce. Podrobněji Luboš ANTONÍN – Peter MAŠEK (edd.), *S mapou i puškou. Objevitelské a lovecké výpravy středoevropské šlechty*, Žďar nad Sázavou 2001.

15 M. COUDENHOVE-KALERGI, *Paměti hraběnky*, s. 27.

16 Tamtéž.

17 Tamtéž, s. 46.

18 Tamtéž, s. 44–45.

zcela uzavřeny. Sama se v roce 1895 zúčastnila zmiňované lovecké výpravy do korejského vnitrozemí, „jako jediná žena, mimo devatenácti honců a jednoho tlumočnicka, který byl kuchařem na korejském velvyslanectví“.¹⁹ S ženami se i tady zacházelo jako se slabším stvořením – Mitsu „jako jediná měla tu výsadu, že jela na poníku, zatímco ostatní šli pěšky“, a v případě napadení tygrem se jí od jejího muže dostalo rady, aby „hned vylezla na vysoký strom, aby se zachránila“.²⁰

Jak je patrné z předchozích odstavců, podřízenost ženy vůči muži se v 19. století mohla odrážet i v oblasti cestování. Tato skutečnost pak zřetelně vystupuje do popředí v zápiskech Mitsuko, např. v následujících vzpomínkách Mitsuko na cestu do Káhiry: „V hotelu potkal můj muž jakéhosi amerického diplomata, s nímž se někde spřátelil. Jeli jsme s ním daleko od Káhiry na jednu velkou pštroší farmu a můj muž tam koupil dvě čerstvá pštroší vejce. Na zpáteční cestě jsme viděli překrásný západ slunce: rudé slunce klesalo za horizont nekonečné pouště. Potkali jsme hnědé Egyptany s velbloudem. Nadojili mléko a manžel koupil velkou hliněnou mísu a pil velbloudí mléko. Navečer jsme se vrátili do hotelu a můj muž si objednal, aby nám ta koupená pštroší vejce upravili jako volská oka. Číšník je přinesl do jídelny, každé vejce zvlášť, a byla tak velká, každé jako kolo automobilu. Ošklivily se mi a nejedla jsem je.“²¹

Je zřejmé, že Mitsuko na těchto cestách svého muže jen doprovází. On plánuje, kam se pojede, on organizuje, co se koupí, on nařizuje, co se bude jíst. Jako by Mitsuko byla pouhým pasivním objektem, kterému nepřísluší jakákoliv účast na rozhodování. Manžel Mitsuko je, zdá se, jediným hrdinou jejich společných cest, určující postavou jejich vzpomínek, klíčovým bodem nejen její cesty do Evropy, ale i jejího života. Otázkou zůstává, nakolik je tato skutečnost ovlivněna záměrem *Paměti* Mitsuko, tedy informovat své děti o otci zesnulém dříve, než dospěly, a to „tak, aby si o něm děti mohly utvořit představu, ke které by chovaly úctu“.²²

Jisté je, že Mitsuko své vzpomínky na cestu do Evropy diktovala dceři Olze až ve třicátých letech 20. století. Nejedná se však o vzpomínky v lineárním slova smyslu, jde spíše o drobné zápisky, glosy, vztahující se k určité osobě či k určitému místu, bez chronologického sledu, doplněné japonskými pověstmi či články z novin o Mitsuko samotné.

Ustupuje-li ve vzpomínkách Mitsuko na cestu do Evropy její vlastní osoba do pozadí, o to více vyvstanou do popředí distinktivní znaky cestování diplomatických elit na přelomu 19. a 20. století. Sama cesta poněkud připomíná diplomatický protokol: „cestovní

19 Tamtéž.

20 Tamtéž, s. 46.

21 Tamtéž, s. 29.

22 Tento záměr Mitsuko je patrný z japonského překladu jejích *Paměti*. Srov. M. SCHMIDT-MURAKI (ed.), *Kúdenhófu Micuko*.

plán byl dopředu rozdělen po hodinách jako mozaika“, vzpomíná Mitsuko, naplánována jsou nejen místa, která je nutno navštívit, ale především osoby, se kterými je nutno se setkat, ať už se jedná o Heinrichovy představené, známé z diplomatického sboru či opět z dřívější doby známé vládce té které země.

V Káhiře tak např. Heinrich s Mitsuko navštívili barona Biegelebena a jeho choť, v Jeruzalémě rakousko-uherského konzula, ve Vladivostoku se setkali s tamějším japonským generálním konzulem, taky s rakousko-uherským vyslancem u italského krále, na Cejloně pak s místním vládcem. Jedná se o uzavřený okruh elit, tvořený především aristokracií, kam osoby z jiných vrstev nemají šanci proniknout.

Příslušnost k těmto elitám ovlivňovala způsoby cestování, stravování i ubytování na cestách. Vzhledem k cestovatelským destinacím Heinricha a Mitsuko byl jejich nejobvyklejším dopravním prostředkem parník. Ve Vladivostoku tak bydleli raději na parníku než v hotelu, protože „*všichni hoteliéři jsou Čínané a pro ni jako Japonku by to nebylo* [po právě skončené japonské-čínské válce] *příhodné*“. Parníkem jedou také do Koreje, a když se v korejském přístavu objeví velká ruská válečná loď, hned je někteří důstojníci navštíví a zvou je velmi často na loď k jídlu, k zřejmé velké radosti Heinricha i Mitsuko, snad také proto, že „*námořníci mnoho cestují a jsou vysoce kulturní*“.²³

Heinrich s Mitsuko, cestující, jak se dozvídáme z jedné poznámky, se dvěma služebníky, z nichž jeden „*uměl dobře vařit*“, jsou všude natolik oficiálně přijímáni, natolik je jim zajištěno ubytování a strava, že se s běžným hotelem a stravou v restauraci ve vzpomínkách Mitsuko setkáme jen velmi málo: ve Vladivostoku je zve často k jídlu ruský guvernér a také jim „*ve všem vychází vstříc*“, k jídlu je zve taktéž tamější japonský generální konzul, policejní ředitel je zase provází „*po všech pozoruhodnostech*“.²⁴

V Koreji pro ně připravil ubytování „*vrchní úředník státního celního úřadu*“, který je rovněž zval často na večeři, na večeři chodí i k japonskému císařskému konzulovi. V roce 1896, kdy trávili Velikonoce v Jeruzalémě, se ubytovali nejdříve v tureckém hotelu, kde byla „*vskutku famózní francouzská kuchyně*“, pak se ale po setkání s rakousko-uherským konzulem ihned přestěhovali do mnišského kláštera, tzv. hospice pro rakousko-uherský lid, vypráví Mitsuko, kde jedli společně s převorem, Rakušanem, a jeho sekretářem, původem z Uher.²⁵

Dalším distinktivním rysem cestování Heinricha a Mitsuko je jistý typ kosmopolitismu podle anglického vzoru, resp. oceňování vlivu západní kultury. Nejen že Mitsuko vítá francouzskou kuchyni či evropskou hostinu, na kterou byli tam či onde pozváni, ale zaujal ji

23 M. COUDENHOVE-KALERGI, *Paměti hraběnky*, s. 44.

24 Tamtéž, s. 47.

25 Tamtéž, s. 44 a 55.

také „*velký obchodní dům*“ ve Vladivostoku, „*jako v Londýně*“, kde bylo „*k dostání vše, co člověk potřebuje, od kuchyňského zařízení až po rakve!*“ a kde „*nakoupili mnoho dárků*“.²⁶

Podobně Mitsu vyzdvihuje, pokud někdo z jejich hostitelů, jako tomu bylo třeba v indickém Hyderabadu či na Cejlonu, „*působí dojmem anglického aristokrata*“ nebo „*mluví perfektně anglicky*“, a podobně vzpomíná, jak ona sama představovala pro mnohé ženy, zvědavé na Japonku, zklamání tím, že vypadala docela evropsky, „*budila dojem jako Angličanka*“ (rovněž oznámení o jejich sňatku vyšlo nejen v japonských, ale také v londýnských novinách).

Konečně k těmto typům cest přináleželo (katolické) náboženství, resp. účast na mších, návštěva kostelů a klášterů, což souviselo jednak s Heinrichovým zájmem o různé typy víry, včetně buddhismu či islámu, jednak s povinnou konverzí Mitsuko ke katolictví, které se pro ni stalo tou opravdovou vírou. V Koreji se tak ubytovali ve velkém klášteře buddhistických mnichů, kde byly „*všechny jejich věci mnichům ohromně k smíchu, např. plechovka sardinek*“, v Jeruzalémě navštívili ženský klášter, v Betlémě synagogy, vyslechli si i mši v habešském kostele. Bohoslužeb se samozřejmě účastní spolu s místní diplomatickou elitou, „*vysokými osobnostmi*“. V Koreji dostali pozvání na katolickou mši, kterou vedl jeden katolický misionář. I on si vysloužil obdiv Mitsuko: „*Asi čtyřicetiletý,*“ píše ve svých *Pamětech*, „*štíhlý a šlachovitý, s dlouhým vousem, Francouz, často chodil na lov, každoročně ulovil několik velkých tygrů. Takže byl sportovec a hrdina. A k tomu ještě světec. V tomto skromném životě byl tak spokojený a klidný jako velký pán.*“²⁷

Velcí pánové, jen s nimi se na svých cestách Heinrich a Mitsuko, alespoň podle *Pamětí*, stýkají, snad s výjimkou osazenstva věznic. Návštěva věznic jako by patřila ke standardním pamětihodnostem, o kterých se jinak Mitsuko nepřilíší zmiňuje, s odůvodněním, že „*už jsou popsány v každém cestopisu*“.²⁸ Prohlídka věznic je však zaznamenána hned na dvou místech: na Cejlonu, kde zavítali do „*věznice pod anglickým dozorem*“, a ve Vladivostoku, kde „*... navštívili vězení s ruskými zločinnými ženami [...] a bylo zde mnoho takových žen, odsouzených na doživotí. Bylo to ohromně zajímavé.*“²⁹

Poněkud méně přitažlivá se Mitsuko jeví místa, jež jsou spojena s životem prostých lidí: ulice, vedoucí k Šalomounovu chrámu, byla „*strašně špinavá, samé kobylince*“, takže Mitsu ani nemohla jít pěšky a jela na oslím hřbetě.³⁰ V Koreji, kde nocovali „*v malé vesnici v selském domku, hliněné chatrči s papírovými stěnami,*“ se celá vesnice, mladí, staří seběhli, vzpomíná Mitsuko, aby je viděli, a přítomnost dvou policajtů, kteří „*rozháněli*

26 Tamtéž, s. 47

27 Tamtéž, s. 45, 55 a 46.

28 Tamtéž, s. 29.

29 Tamtéž, s. 47.

30 Tamtéž, s. 55.

vesničany docela jednoduše svými biči“, považovala za přirozenou, stejně jako „*chytrost dětí*“, jež si „*prstem udělaly díry do papírových stěn chatrčí*“ a odtud na ně vykukovaly.³¹

Jestliže můžeme tuto dlouhou cestu do Evropy vnímat jako Heinrichovu snahu seznámit Mitsu se sociálním a kulturním prostředím jemu vlastním, stejně tak můžeme charakterizovat tento typ cestování jako určitý společenský úkol, jehož cílem bylo udržení dané společenské hierarchie, tvořené sítí stejně rovných známých a příbuzných (Mitsu píše o tom, že dané „*návštěvy museli vykonat*“, že se jednalo o „*společenské povinnosti*“, které pak už „*byly odbyty*“.)³²

Podobně jen k omezenému okruhu příbuzných a známých vedou návštěvy Mitsu ve Vídni, kde se nejdříve radovala Heinrichova teta z toho, že je Mitsu katoličkou, a podobně Mitsu nesmírně dojala, jak na ni byla velmi milá arcivévodkyně, která jí ukázala všechny komnaty v Hofburgu.

Po skončení dovolené měl Heinrich nastoupit na další diplomatický post v Siamu. Jistě lákavé místo pro již zkušeného diplomata, Heinrich už totiž před svým postem v Tokiu působil jako diplomat v Aténách, Rio de Janeiru, Konstantinopoli a Buenos Aires, navštívil, jak už víme, Koreu, Čínu, Indii, byl velmi zcestovalým člověkem, opravdový kosmopolita. Heinrich však oproti všemu očekávání z diplomatických služeb vystoupil a usadil se natrvalo na svém statku v Poběžovicích.

Jedním z důvodů Heinrichovy rezignace na diplomatickou kariéru byla pravděpodobně snaha pomoci Mitsu s adaptací na nové prostředí. Heinrichovo příbuzenstvo (v době Heinrichova sňatku to byli především jeho dva bratři a dvě sestry) totiž jeho sňatku zpočátku moc nerozumělo a uvažovalo, zda by děti Heinricha a Mitsuko neměly být vyloučeny z následnictví, odvolávající se na závět Heinrichovy matky, v níž se přece mluvilo jen o rovnorodém sňatku.³³ Přijetí Heinrichova sňatku a jeho vyvolené tak nejspíše usnadnilo až rozhodnutí jeho mladšího bratra Hanse (1863–1925) zůstat svobodným. Nebylo tedy jisté, jak Heinrichovo příbuzenstvo Mitsuko přijme, a to přes veškerou jeho snahu, aby přijetí bylo co nejlepší: Heinrich se ponejvíce obával neznalosti Japonska a tamějších poměrů a nebyl si jist, jestli se v Evropě nedívají na Japonce jako na Číňany, tedy jako na barbary.³⁴

Na druhé straně Heinrich co nejdříve začal připravovat Mitsuko na život v Evropě. Tak již v Tokiu se učila německy a pro svou audienci u poangličtělého japonského císařského dvora si připravovala evropskou poklonu. Vzdělávání Mitsuko pokračovalo v Poběžovicích, přičemž jí byl sám Heinrich tím nejlepším příkladem. Již v červenci 1896 píše, že

31 Tamtéž, s. 45.

32 Tamtéž.

33 SOA Plzeň, RA Coudenhove, kart. 139, dopisy 1892.

34 MZA Brno, RA Coudenhove-Honrichs, kart. 22, inv. č. 51, dopis Heinricha Thecle z 4. 2. 1896.

začal studovat češtinu a maďarštinu a že v češtině již rozumí každé slovo.³⁵ Heinrichův mimořádný talent na jazyky (podle syna Richarda jich ovládal šestnáct) byl podpořen důkladnou přípravou a vytrvalostí. Na Poběžovicích se ráno vstávalo v pět hodin, Heinrich v zimě v létě jako první. Od šesti do osmi hodin se cvičil každý den v jiném jazyce, vzpomíná Mitsuko, to vše před mapou světa, napnutou před psacím stolem. V osm hodin se spolu se svým správcem zabýval správou hospodářství.³⁶

Sama Mitsuko se učila po dobu deseti let denně až sedm hodin a zároveň procházela výukou se svými dětmi. Učila se počítat, číst, psát, německy, anglicky, francouzsky, historii i geografii, o čemž nás informují také publikace syna Richarda. Snad v žádné z předmluv svých zásadních prací se Richard o svém otci a o své matce nezapomněl zmínit, zdůrazňuje tak kořeny svého panevropského smýšlení: otec pro něho reprezentoval Evropu, matka Asii, otcův glóbus, který jako malý rád pozoroval, se mu zdál celý spojený s jeho životem a jeho rodinou a malý Richard si tak uvědomoval nekonečnost prostoru a času, stejně jako zbytečnost národních a národnostních rozporů a vášní.³⁷

Právě kosmopolitní prostředí, ve kterém byly Heinrichovy děti vychovávány, tolik ovlivnilo budoucí evropské smýšlení syna Richarda. Guvernantky Heinrichových dětí totiž pocházely z Francie a Anglie, společnice jeho ženy, která ji učila anglicky a francouzsky, vyrůstala v Uhrách, osobní sekretář Heinricha byl Bavor, generální ředitel Čech, učitel turečtiny albánský muslim, komorníkem již zmiňovaný Armén, mezi vítané hosty patřil učený plzeňský rabín a po několik měsíců Ind Suraworthy. Stejně tak utkvěla Richardovi ve vzpomínkách knihovna jeho otce, kde bylo možno najít busty Sokrata, Platóna, Marka Aurelia, Aristotela, Kanta, Schopenhauera, Ježíše Krista, Goetheho, Schillera, Homéra, Apollóna či Napoleona.

Spíše než správě svých statků, které ostatně vůbec nerozuměl,³⁸ se Heinrich oddal studiu filozofie, politiky a náboženství, mohl si, jak psal, „*dovolit ten luxus pracovat jako spisovatel, protože nebyl na nikom závislý a pozemskými statky byl nejen zabezpečen, nýbrž i přesycen*“.³⁹

35 Tamtéž, dopis z 12. 7. 1896.

36 M. COUDENHOVE-KALERGI, *Paměti hraběnky*, s. 42.

37 Richard COUDENHOVE-KALERGI, *An Idea Conquers the World*, London 1953. Srov. též Heinrich COUDENHOVE-KALERGI, *Das Wesen des Antisemitismus*, Leipzig 1923, předmluva napsaná Richardem Coudenhove-Kalergi (první vydání Berlín 1901); Richard COUDENHOVE-KALERGI, *Totaler Staat – Totaler Mensch*, Wien 1937; Richard COUDENHOVE-KALERGI, *Ein Leben für Europa: meine Lebenserinnerungen*, Köln – Berlin 1966.

38 MZA Brno, RA Coudenhove-Honrichs, kart. 11, inv. č. 27, dopis Heinricha Franzovi z 30. 11. 1904. Heinrich píše, že je jak nezkušené dítě, co se týče záležitostí obchodů a svého statku.

39 Heinrich COUDENHOVE-KALERGI, *Zur Charakteristik der „Los von Rom“ – Bewegung*, Wien 1906, s. 134. V tomto roce Heinrich publikoval svou práci *Politische Studie über Österreich-Ungarn*, Wien 1906. Ve dvačtyřiceti letech (1901) se Richard stal doktorem práv a v témže roce vyšla v Berlíně jeho monografie *Das Wesen des Antisemitismus*.

Poběžovice se tak dle Heinricha neměly stát prosperujícím velkostatkem, což by se dalo od šlechtice jeho doby spíše očekávat, nýbrž malou akademii umění a jazyků, kde by se setkávali učenci a umělci různých národů a Poběžovice by se tak staly „nejvynalézavějším zámekem v Rakousku“.⁴⁰ S mnohými z těchto učenců si Heinrich totiž dopisoval a o diskusích zase dále informoval své příbuzné, patrně k jejich malé radosti.⁴¹ Zaujaly ho též možnosti léčby studenou vodou a nedalekou Pivoň (Stockau), patřící k poběžovickému statku, měl v plánu přeměnit na letní sídlo pro lázeňské hosty.⁴²

Heinrichova korespondence nebyla zatím prozkoumána natolik (a čtyřicet svazků deníků, které si psal od sedmi let, bylo spáleno dle Heinrichova přání v den jeho skonu), aby bylo zřejmé, nakolik síť nových známých z nearistokratického prostředí nahradila Heinrichovi na Poběžovicích styky s dřívějšími souputníky jak z diplomacie, tak z aristokratického prostředí.

Jisté je, že nový okruh přátel a známých se rodil postupně jako výsledek Heinrichova studia a výraz jeho proměny pod vlivem cestování a poznání různých filozofických a náboženských směrů. Jako obdivovatel Tolstoj a Buddha, k čemuž nutno připočítat hodnoty českého reformního katolicismu, totiž Heinrich na Poběžovicích složil svou důstojnickou hodnost, vzdal se své oblíbené zábavy, lovu a soubojů, a postavil se do čela proti-soubojové ligy. Ve své knize *Minotauer der Ehre* z roku 1903 kritizoval souboje jak z etického, tak církevního i právního hlediska, stejně jako falešnou morálku cti šlechticů. Heinrichovo nové přesvědčení se projevilo i ve výchově dětí – syn Richard vzpomíná, že jim otec dokonce zakázal nosit uniformy a hrát si s cínovými vojáký.⁴³

Cesty však z Heinrichova života ani po návratu do Poběžovic nezmizely. Mitsuko totiž bylo třeba vzdělat právě pomocí poznávacích cest. Tak v roce 1899, poté, co se narodili Gerolf a Elisabeth, jede Mitsu s Heinrichem do Zamuta, i když „Mitsu žádnou velkou vášeň k cestování neprojevuje“.⁴⁴ Heinrichovo přesvědčení však bylo nezlomné: „protože neprošla žádnou evropskou školou, musí se učit cestováním to, co se v dětství ve škole naučit nemohla“.⁴⁵

40 „Bude-li má finální situace tak příznivá jako doposud, chtěl bych přeměnit Ronsberg na malou akademii umění a jazyků, kde by byli jako hosté přijímáni malíři, klavírní virtuosi, zpěváci, profesori ruštiny, Muslimové pro jazyk Mohamedánů, Číňané a Japonci, profesori a profesorky, zkrátka Ronsberg by se brzy stal vzdělávacím, mezinárodním, mezikonfesioním, nejvynalézavějším zámekem v Rakousku. Všechny národy by nám sem posílali jako hosty své vědce,“ plánoval Heinrich. MZA Brno, RA Coudenhove-Honrichs, kart. 22, inv. č. 51, dopis Heinricha Thecle z 1. 2. 1899.

41 Heinrichovo jednání charakterizovalo příbuzenstvo buď rovnou jako „Enormities“ (obludnosti) nebo přinejlepším označovalo jeho názory jako neortodoxní a anti-aristokratické. Tamtéž, kart. 17, inv. č. 44, dopis Richarda Thecle z 22. 10. 1903.

42 Tamtéž, kart. 22, inv. č. 51, dopis Heinricha Thecle z 7. 3. 1899.

43 Richard COUDENHOVE-KALERGI, *Leben und Wirken*, Wien – Graz 2010, s. 38.

44 MZA Brno, RA Coudenhove-Honrichs, kart. 22, inv. č. 51, dopis z 15. 3. 1899.

45 Tamtéž.

Cesty tak zaujímaly v životě Heinricha a Mitsuko důležité místo. Každý rok se jezdilo do Bayreuthu na představení do divadla, vzpomíná Mitsuko, v roce 1897 i 1898 cestovali zase do Mnichova, kde se jednak stýkali se společností (Mitsu vzpomíná na hraběnku Zichy),⁴⁶ jednak navštěvovali pamětihodnosti, zejména obrazovou galerii, která představovala další povinnou část vzdělávání Mitsuko: „*Můj muž mě již předtím poučil o tamních slavných obrazech, nebylo mi to tedy cizí. A sama jsem tehdy náruživě malovala olejem.*“⁴⁷

Léto a podzim byly vyhrazeny delším cestám, v roce 1899 zamířili Heinrich s Mitsuo do Petrohradu a do Moskvy, kde se měli mimo jiné setkat s Heinrichovými příbuznými z matčiny strany. Odtud se pokračovalo do Konstantinopole a do Atén, které Heinrich „*musel*“ Mitsuo ukázat, „*ať se jí to líbí nebo ne.*“⁴⁸

Podzimy let 1903 a 1904 strávila celá rodina v Badenu, v sanatoriu, kvůli tuberkulóze, která byla u Mitsuo objevena. Heinrich však nezhálel ani tam, měl s sebou „*spoustu knih*“, celou dobu „*hodně studoval*“, denně si připravoval excerpta pro svou knihu.⁴⁹

S novým okruhem Heinrichových dopisovatelů a známých souvisely nové typy cest, řekněme cesty měšťanského charakteru: jednak cesty za studiem, resp. do knihoven, jednak na vědecké kongresy. Tak v červnu 1904 Heinrich uskutečnil cestu do Mnichova, aby v tamější knihovně nastudoval materiály pro své knihy, a totéž léto se velmi těšil na kongres o dějinách církve, který se měl konat v Basileji.⁵⁰

Heinrichovo cestovatelské nadšení však neplatilo pro všechny druhy cest. Na zprávu o odjezdu svého bratra na Madagaskar, nereagoval Heinrich vůbec s nadšením: „*K čemu na celém světě!*“⁵¹ Heinrichův bratr Hans, znechucen, dle synovce Richarda, západní civilizací a její přetvářkou, se totiž už dříve usadil v africkém Nyasalandu (dnešní Malawi) a strávil tam od roku 1896 několik desetiletí zcela v odloučení od evropské společnosti.⁵² Jako by tento typ objevitelských cest netvořil součást povinného vzdělávání, v jehož duchu Heinrich organizoval život Mitsuko.

Nejen Mitsuo měla být vzdělána dle Heinrichových představ. Osobně se ujal také vzdělávání svých dětí. Podle Heinrichova plánu měli jeho dva nejstarší synové ve věku osmi

46 Ještě v této době, zdá se, Heinrich styky s aristokratickým prostředím udržoval. Také nedílnou součástí cesty do Bayreuthu byla návštěva aristokratických a diplomatických přátel.

47 M. COUDENHOVE-KALERGLI, *Paměti hraběnky*, s. 63.

48 MZA Brno, RA Coudenhove-Honrichs, kart. 22, inv. č. 51, dopis Heinricha Thecle z 15. 3. 1899.

49 Tamtéž, dopis z 28. 9. 1904.

50 Tamtéž, dopis z 25. 6. 1904.

51 Tamtéž, kart. 11, inv. č. 27, dopis Heinricha Franzovi z 11. 11. 1900.

52 Dojmy a poznatky z pobytu v Africe shrnul Hans v publikaci Hans COUDENHOVE, *My African Neighbours. Man, Bird and Beast in Nyasaland*, Boston 1925. Sám sebe nazýval Hans objevitelem, popisoval domorodce, místní faunu a flóru. Jeho kniha však nevybočuje z typického koloniálního diskurzu, kdy jsou domorodci chápáni jako děti, popřípadě chudé třídy, které je nutno vychovat a vzdělat.

let ovládat velmi dobře čtyři jazyky: němčinu, angličtinu, ruštinu a francouzštinu, a to kromě češtiny a maďarštiny, kterým se také učili.⁵³ Podrobným pramenem pro poznání záměrů Heinricha jsou deníky jeho synů, ze kterých je patrné neustálé Heinrichovo působení. Otec dával svým dětem každý den lekce, následně je osobně zkoušel jak z ruštiny, tak latiny či češtiny, motivoval je mj. I tím, že za každý dobrý výsledek či za dobře provedený úkol obdrželi od otce drobný peníz.⁵⁴ Heinrich považoval za nutné vzdělávat své syny ve všech důležitých oblastech vědění, tj. např. také ve filozofii, takže syn Richard už v 13 letech četl Seneku a Schopenhauera.⁵⁵ V deseti letech jeho synové hráli na housle, učili se plavat a pro rok 1905 si Heinrich naplánoval, že je bude učit „*rajtovat*“, na tradiční výbavu správného šlechtice tedy Heinrich také nezapomněl.⁵⁶

Heinrichova výchova byla velmi promyšlená, přesně naplánovaná a přitom maximálně ekonomická, o čemž svědčí případ nově najaté vychovatelky, Angličanky, v roce 1906: „*Miss Bolton*,“ píše Heinrich, „*se narodila v Rusku a taktéž tam byla vychovávána, takže zná také rusky, čímž se zabijí dvě mouchy jednou ranou*“.⁵⁷

V květnu 1906 Heinrich, právě když se s Mitsu chystali odjet na několik týdnů k dr. Winternitzovi na studenodvodní kúru a kdy byl „*velmi nervozní, opravdový neurastenik, hypochondrie, závratě, bušení srdce a další takové hlouposti*“, patrně následek, jak sám přiznává, „*nadměrného kouření a nadměrné duchovní práce*“, náhle, v sedmačtyřiceti letech, umírá.⁵⁸

Nedokončena tak zůstala jeho široce zamýšlená práce o náboženství, jakési dějiny popírání vůle k životu na základě Schopenhauerovy metafyziky v různých teologických a filozofických systémech,⁵⁹ neuskutečněn zůstal projekt Poběžovic jako akademie umění a jazyků, intenzivní vzdělávání Mitsu a Heinrichových dětí bylo nečekaně přerušeno.⁶⁰

Po Heinrichově skonu příbuzenstvo popřelo platnost závěti, Mitsu se měla dostat pod kuratelu z důvodu neznalosti záležitostí obchodního rázu a Heinrichovým dětem byl ur-

53 MZA Brno, RA Coudenhove-Honrichs, kart. 22, inv. č. 51, dopis Heinricha Thecle z 24. 2. 1900.

54 SOA Plzeň, RA Coudenhove, kart. 139, deník Dickyho (Richard) z roku 1904. Zápis z 25. 10.: „*Tátínek mě vyzkoušel z ruské gramatiky a já dostal 65 feniků.*“

55 Tamtéž, deník z roku 1907, zápis z 30. 7. 1907.

56 MZA Brno, RA Coudenhove-Honrichs, kart. 22, inv. č. 51, dopis Heinricha Thecle z 9. 7. 1905.

57 Tamtéž, dopis z 30. 1. 1906.

58 Tamtéž, dopis Heinricha Franzovi z 13. 5. 1906.

59 Část této práce se objevila jako samostatný pamflet: H. COUDENHOVE-KALERGI, *Zur Charakteristik der „Los von Rom“-Bewegung*.

60 V letech 1900–1903 se narodili Olga, Friederike a Karl Heinrich, dohromady měli Heinrich a Mitsu sedm dětí.

čen poručník.⁶¹ Děti měly být dány do Kalsburgu, kde je „už napraví, k jejich dobru“.⁶² Mitsu se však tentokrát ukázala jako silná osobnost, trvala na jejich vzdělávání v uvolněnějším prostředí Theresiana a sama se ujala správy statku, který řídila až do plnoletosti nejstaršího syna Hanse.⁶³

Vraťme se však k Heinrichovi. Jeho intenzivní život, kde nebylo chvilky pro zahálku, připomíná ony podivuhodné životy 19. století, které musely být žity zhuštěně, snad v předtuše předčasného konce. Podobně umírá předčasně francouzský filozof a psycholog Jean-Marie Guyau (1854–1888), autor slavné knihy *Zrození pojmu času*, vydané v roce 1890.⁶⁴ Guyau jako jeden z prvních upozornil na to, že prožívání času je otázkou vnitřní optiky, že trvání a tempo závisejí na intenzitě našich vjemů a představ, na jejich střídání, počtu, tempu, v němž po sobě následují, na pozornosti, s níž jsou vnímány, a na námaze nutné pro jejich uložení do paměti, na emocích nebo asociacích, které u nás vzbuzují: „*Chcete-li perspektivu času prodloužit,*“ radil Guyau, „*vyplňte ji, máte-li možnost, tisícem nových věcí. Podnikněte nervy vyčerpávající cestu, omladte se tím, že obnovíte svět kolem vás. Pohlédnete-li zpět, zjistíte, že zážitky na cestě a vzdálenosti, které jste urazili při cestě, se nahromadily ve vaší představivosti, veškeré tyto fragmenty viditelného světa se seřadí do dlouhé řady a toto vám poskytne, jak se vhodně říká, dlouhý časový úsek.*“⁶⁵

Není jisté, jestli byl Heinrich s knihou Jeana-Marie Guyau obeznámen, v pramenech zatím nebyla nalezena žádná zmínka, cestování však pojímal v podobném duchu. Otec říkal, vzpomíná jeho syn Richard, že cestování je nejlepší způsob, jak si prodloužit život, protože čas strávený na cestách se zdá mnohem delší než ten samý strávený doma. Proto je život naplněný cestováním prakticky o moc delší než život strávený na jednom místě.⁶⁶

Ano, kdo chce žít dlouho, musí monotónnost co nejčastěji přerušovat, měnit prostředí, a to se Heinrichovi dařilo dokonale. Řečeno s Thomasem Mannem a jeho *Kouzelným vrchem*, roky bohaté na zážitky míjely Heinrichovi pomaleji, než by míjela ona chudá, prázdná, lehká léta, která vítr před sebou popohání a která se rozplynou.⁶⁷

61 Byl jím ustanoven Max Coudenhove, tehdejší místodržící v Čechách a Heinrichův bratr.

62 MZA Brno, RA Coudenhove-Honrichs, kart. 17, inv. č. 44, dopis Richarda sestře Thecle z 15. 7. 1906.

63 Tak vzpomíná na proměnu své matky z mírné a trpělivé matky v tvrdou a despotickou ženu, spravující osobně celé Heinrichovo dědictví, syn Richard. M. COUDENHOVE-KALERGI, *Paměti hraběnky*, s. 14–15.

64 Citováno v Douwe DRAAISMA, *Proč život ubíhá rychleji, když stárneme. O autobiografické paměti*, Praha 2009, s. 218–222.

65 Citováno tamtéž.

66 R. COUDENHOVE-KALERGI, *An Idea Conquers the World*. Srov. též pasáž věnovanou Heinrichovi Coudenhove-Kalergimu in: William M. JOHNSTON, *The Austrian Mind. An intellectual and social history 1848–1938*, Berkeley 1972, s. 320.

67 Citováno v D. DRAAISMA, *Proč život ubíhá rychleji*, s. 224.

Heinrich byl však pravděpodobně hnán ještě jinou silou, jak je patrné z jeho politických a filozofických spisů. „... *proto si mohu dovolit ten luxus, pracovat jako spisovatel, jen proto, abych sloužil pravdě,*“ popsal Heinrich cíl svého snažení. Chtěl „*pomoci hledajícímu a zbloudilému a ukázat mu cestu*“, ukázat cestu, jak šlechticům, jejichž falešnou morálku kritizoval, tak křesťanům, o jejichž hodnotách pochyboval. Ve svém hledání však zůstal snad až příliš osamocen: dává přednost vnitřnímu životu před vnějším, vzdálil se příliš svým aristokratickým souputníkům, ač podle Richarda zůstal aristokratem napořád: ne ve vnější formě, ale podle ducha a přesvědčení.

Je možné, že stejným způsobem Heinrich pojímal i své cesty a v tomtéž duchu organizoval vzdělávací cesty pro Mitsuko: cítil to jako úkol, jako své poslání a, pravděpodobně, jako jedinou šanci, jak uniknout z moci vůle jako fatálního neosobního chtění. Heinrichovi, ctiteli Schopenhauera, jak už bylo naznačeno, totiž nebyla cizí představa vůle jako slepé a nezbadatelné prapříčiny nesmyslného životního koloběhu. Hnacím motorem tohoto koloběhu je, podle Schopenhauera, utrpení, především nouze. Nouze a uspokojení nouze však vytvářejí nekonečný řetězec: konečné naplnění neexistuje, je vždy jen splněné přání, které okamžitě ustupuje přání novému a tak stále dokola. Bytí se rovná nepřetržitěmu utrpení, zčásti ubožáckému, zčásti hroznému.⁶⁸

Vymanit se z moci vůle jako fatálního neosobního chtění je podle Schopenhauera přece jen možné, a to především tehdy, když se člověku dostane mimořádných intelektuálních schopností. To je však dáno nemnohým, rozhodně se to netýká člověka řadového, jehož Schopenhauer označuje za pouhou konfekci přírody. Heinrich jako by na roli člověka s mimořádnými intelektuálními schopnostmi celým svým životem aspiroval: jen tak mohl prohlédnout a stát se čistě poznávajícím subjektem, subjektem prostým vůle, jasným zrcadlením podstaty světa.

Ten, kdo prohlédne, odvrátí se od světa ze znechucení nad vlastní účastí v tomto absurdním dramatu a dá přednost dobrovolnému odříkání a nakonec rezignaci, vyvozoval dále Schopenhauer. Svou rezignaci na kariéru, odvrácením se od okruhu svých aristokratických známých tak Heinrich následoval Schopenhauera i na této cestě. Vybral si cestu ke spáse, která Heinricha zavedla na buddhistický Východ, kde našel svou ženu a svůj nový osud.

68 Thomas MANN, *Arthur Schopenhauer. Svět jako vůle a představa*, Olomouc 1993. Srov. též Rudolf STARÝ, *Sedm jungovských rozhovorů (1988–1991)*, Praha 2004, s. 119–144. Richard vzpomíná, že právě dlouhotrvající onemocnění ženy a život v sanatoriu měly na Heinricha těžký dopad. Se Schopenhauerem viděl svět jako slzavé údolí a jeho mysl se soustředila na to, jak překonat utrpení skrze popření vůle. V praktické rovině se Heinrichovo smýšlení projevovalo návštěvou nejruznějších špitálů a hospiců, kterým finančně i jinak pomáhal. R. COUDENHOVE-KALERGI, *Leben und Wirken*, s. 39.

Otázkou zůstává, nakolik se ztotožnila se svým novým domovem Mitsuko. Co pro ni znamenala Evropa?

Mitsuko se poté, co se správy majetku ujal syn Hans, uchýlila do rakouského Mödlingu, který až do své smrti neopustila. Zajímala se o dění v Japonsku a nebylo japonského hosta ve Vídni, který by nezavítal rovněž k ní. Svě paměti opatřila věnováním: i když mé tělo zpráchníví zde na břehu Dunaje, mé nejvroucnější tužby, můj duch zůstanou ryze japonské. Na jiném místě píše: „*Neuplyne jediný den, jediná hodina, abych nemyslela na svou vlast – dokud můj lakově černý vlas nezšediví.*“⁶⁹

Velmi zajímavým aspektem japonštiny, upozorňuje Joseph Campbell ve své klasické studii o mýtech, je její hravý jazyk, asobase kotoba.⁷⁰ „*Jde o speciální vybranou aristokratickou mluvu, kdy namísto vidím, že jste přijel do Tokia, řeknete doslova, vidím, že si hrajete na bytí v Tokiu. Myšlenka je v tom, že chce ukázat, že oslovený má otěže svého života pevně v rukou a že vše je pro něj pouhou hrou. Umí vstoupit do života stejně volně a nenuceně, jako vstupuje do hry. Jde to dokonce tak daleko, že namísto slyšel jsem, že tvůj otec zemřel, je lepší říct, slyšel jsem, že tvůj otec si hrál na umírání.*“ To, co musí být, promění tak člověk svou vůlí na obyčejnou hru. Možná, že si Mitsuko celý svůj život vlastně jen tak hrála.

Heinrich a Mitsuko jsou zajisté netypickými představiteli aristokracie přelomu 19. a 20. století. Netypickým byl sňatek rakousko-uherského šlechtice s Japonkou, netypická byla výchova jejich dětí. Bylo stejně netypické i jejich cestování?

Uvedené typy cest – lovecké výpravy, cesty za poznáním, za zdravím či ke známým a přátelům o výjimečnosti příliš nesvědčí. Stejně tak cestovali mnozí jiní aristokraté a jejich rodiny. Otázkou zůstává, zda i oni o smyslu a účelu svých cest tolik přemýšleli, zda i oni si byli vědomi toho, že cestování, řečeno s Heinrichem, je jediným prostředkem, jak si prodloužit život, že cestovat znamená pokusit se překonat zdejší „slzavé údolí“ a hledat cestu ke spáse.

Nepopíratelné je, že poznání na základě cestování umožnilo zásadní proměnu Heinrichových hodnot, jeho přerod z aristokrata-diplomata v učence a myslitele, změnu ve společenských kontaktech a v okruhu známých. V tomto smyslu cestování přispělo ke snaze porozumět (jiným kulturám a náboženstvím). Stejně tak ale cestování splnilo potřebu vydělit se. Na základě cest Heinricha a Mitsuko můžeme doložit, že cestování nadále zůstává jedním z distinktivních rysů elity, ať už se jedná o elity aristokratické či měšťanské. Kdo cestuje, naznačuje na několika místech svých vzpomínek Mitsuko, tomu se dostává

69 M. COUDENHOVE-KALERGI, *Paměti hraběnky*, s. 53.

70 JOSEPH CAMPBELL, *Mýty. Legendy dávných věků v našem denním životě*, Praha 1998, s. 139.

jisté kultury, nezbytné pro příslušnost k elitám. Ať už je to baron Hübner, slavný vědec a spisovatel, jak ho obdivuje Mitsuko, či námořníci-důstojníci.

Stejně tak je nepopíratelné, že rozmach cestování a turistiky ve středních i nižších vrstvách neubraly cestám Heinricha a Mitsuko nic na exkluzivitu. Při svých cestách se pohybovali v okruhu svých stejně rovných známých a příbuzných, ve svém světě, tolik odlišném od světů jiných. „*Je to zvláštní společnost, ti slavní světa,*“ povzdechla si Mitsuko při vzpomínce na „*soirée*“, které pořádala u příležitosti festivalu v Bayreuthu Cosima Wagnerová (rodinu jejího manžela podporovala už Heinrichova babička, vzpomíná Mitsuko) – „*pro učence, umělce, spisovatele a malíře*“.⁷¹ Není patrné, že by oni – aristokracie – ztrátu výjimečnosti pociťovali – snad jen těch, co patřili k cestovatelským elitám, stále více přibývalo.

Summary

Heinrich Coudenhove-Kalergi and Mitsuko Aoyama: travels, space and time at the turn of the 19th and 20th centuries

The article explores travels and the ways of travelling of count Heinrich Coudenhove-Kalergi, father of the founder of pan-European movement Richard Coudenhove-Kalergi, and his wife Mitsuko Aoyama. After their marriage in 1892, Heinrich and Mitsuko left Japan and travelled to Europe to Heinrich's family estates in Poběžovice (Ronsperg) in Bohemia. The Memoires of Mitsuko, written in 1930's, recollecting this travel, are examined from the point of view of gender history, as well as an example of diplomat (elite) travels at the end of the 19th century.

Further, the article explores the travels of Heinrich and Mitsuko in Bohemia and in Europe, emphasizing their aim, carefully planned by Heinrich: to educate Mitsuko. Focusing on Heinrich's personality, his education strategies towards his sons and his wife, the articles examines not only Heinrich's breaking-up with the aristocratic milieu, but also the ways how his ideas about travels were connected with a new conception of time (the work of J.-M. Guyau), with the ideas of buddhism and with the works of Schopenhauer.

71 M. COUDENHOVE-KALERGI, *Paměti hraběnky*, s. 56.